

EFSA NELERDE ANA BABA YETİŞKİN ROLÜ VE KÜLTÜREL KODLAR

THE ROLE OF PARENTS AND ADULTS IN THE LEGENDS AND CULTURAL CODES

Ebru ŞENOCAK*

ÖZ: Ata kültürünün derin izlerini kültürel kodlar aracılığıyla geleceğe taşıyan insanoğlu bu değerleri mit, efsane, masal, destan gibi anlatılarla ölümsüz kılmıştır. Uzun tecrübe ve yaşanmışlıkları, bilgelikleri ve değerler dünyasını yansıtan efsaneler kısa anlatılar olmasına rağmen zengin anlam içeriklerine sahiptir. Efsane, gerçekten yaşanmış, inandırıcı ve olağanüstülük özelliklerine sahip kutsal halk anlatılarıdır. Evreni anlamlandırma, bilinmezliklerin sırrını çözmeye çabasına bağlı olarak ortaya çıkan efsaneler, insanoğlunun inanışlarına göre şekillenerek topluma yön vermiştir. Mitolojilerle yakın bağlantısı olan efsaneler, ilk yaratılışı, tabiat unsurlarındaki oluşumların/dönüşümlerin sebeplerini ilkel insanın algısına, düşünce ve yorum gücüne bağlı olarak anlamlandırmış öyküleştirdiği anlatılarla yaşayarak nesillerden nesillere ulaşmıştır. Efsaneler, çocuk eğitimine dair bilgelikleri, çocuğun yanlış eğitiminin sonuçlarını, kaosa neden olan olaylarda ana-babanın rolünü de sorgulamıştır. Çocuk eğitimi, ailede başlar ve çocuk ana babasını taklit ederek öğrenme sürecine adım atar. Bu anlamda eğitimde ana-babaya düşen roller asla yadsınmaz. Yanlış, olumsuz davranışların sürdürülerek çocuğa kötü örnek olunması, yapılan hataların bireye geri dönüş ile bildirilmemesi olumsuzlukların çığ gibi büyümesine neden olur. Çocuk eğitiminde ana-baba ve yetişkin rolünün ele alındığı efsaneler, Cezalandırıcı Ana-Baba, Suça Teşvik Edici Ana Baba gibi alt başlıklar ile değerlendirilecektir. Tarihî ve kültürel değerlerin izlerini taşıyan efsaneler, geleneksel motifler ve kolektif bilincin etkisiyle evrensel ve millî değerlerin taşıyıcılığını yaparak topluma örnek ideal bireyler yetiştirme amacına hizmet etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, eğitim, ana-baba-yetişkin rolü, inanış, kültür.

ABSTRACT: Carrying the deep traces of the ancestor cult to the future through cultural codes, humankind has rendered these values immortal with narratives such as myths, legends, fairy tales and epics. Although the legends reflecting their extensive and life experiences, wisdom and world of values are short narratives, they have rich meaningful contents. Legends are sacred folk narratives that are truly lived, believable, and extraordinary. The legends that emerged depending on the effort to make sense of the universe and to solve the secret of the unknown, shaped the society according to the beliefs of humankind. Legends, which are closely linked to mythology, passed down from generation to generation by living through the narratives interpreted and emplotted first creation and the causes of the formations/transformations in the elements of nature depending on the perception, thought and interpretation power of the primitive man. Legends also questioned the wisdom on child education, the consequences of miseducation of children, and the role of parents in events that caused chaos. Child education starts in the family and the child starts learning process by imitating his/her parents. In this

* Doç. Dr.-Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/Elazığ-esenocakebru@gmail.com (Orcid: 0000-0001-5443-3504)

sense, the role of parents in education cannot be denied. Setting a bad example to the child by continuing wrong and negative behaviors and not reporting the mistakes made to the individual by providing feedback lead to snowballing of problems. The myths where the role of parents and adults in child education are addressed, will be evaluated with sub-titles such as chastising parents, and parents encouraging crime. By being the carrier of universal and national values with the influence of traditional motifs and collective consciousness, Legends, which have the traces of historical and cultural values, serve the purpose of raising ideal individuals who set an example to the society.

Keywords: Legend, education, parent-adult role, belief, culture.

Giriş

Efsaneler, tabiatta görülen varlıkların oluşum sebeplerini anlamlı kılan inandırıcı, gerçekten olmuş hissi uyandıran hikâyelerden oluşur. Taş kesilme ya da çeşitli dönüşümlerle somut örnekleri bulunan efsaneler, insanoğlunu gerçekliğine inandıran, olumlu tutum ve davranışlara teşvik eden, hata yapmaktan alıkoyan, yasaklara manevî yaptırım gücü kazandıran işlevlere sahiptir. Bunun yanı sıra efsanelerin, toplum yapısına, kişilerarası iletişime dair içerdiği bilgilerle sosyo-kültürel ve psiko-sosyal anlamda dikkat çektiği görülmektedir. Nitekim bireylerin, içinde bulunduğu kaygı, korku, çaresizlik gibi durumlarında yaptığı dualar- beddualar, dilek ve temenniler, yasak/yanlış tutum ve davranışları cezalandırma sonucu taş kesilme veya kuşa, hayvana, bitkiye dönüşme ile sonuçlanmıştır.

“Efsaneler kültürel belleğin bir ürünü olmakla birlikte; bu belleğe ait diğer ürünlerin geçmişten geleceğe aktarımını sağlayan hatırlatma figürleridir. Efsaneler yoluyla toplumlar, sahip oldukları dünya görüşünün, bilgi ve birikimlerin, inanmaların ve kabullerin sürdürülebilirliğini sağlamıştır. Bu bağlamda efsaneler diğer halk anlatmaları gibi hem edebî ihtiyacı karşılayan bir tür iken hem de toplum belleğini besleyen geçmişle bugün arasında köprü kurmamıza olanak sağlamaktadır.” (Baysal Yurdakul, 2023: 662-663). Türk milletinin tarihî ve kültürel süreç içerisinde ürettiği değerler, inanışlar ve davranışlar bütünü olan efsaneler, diğer milletlerden ayırt edici özelliklere sahip bellek depolarıdır. Kişilerarası iletişim, çatışma, Ana-Baba-Yetişkin rollerine sahip bireylerin davranışları, eğitim anlayışı gibi konularda da yapıcı ve yönlendirici örneklerle doludur. Bireyin kendini gerçekleştirme sorununa çözümler üreten efsaneler, eğitici mesajlarıyla bireyin hayatında değişim ve dönüşümü başlatır.

Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati* (2003) adlı eserinde, dünya toplumlarının ağırlıklı olarak “Çocuk-Ana baba” rollerine sahip olduğunu ifade eder. “Hayal edilen empatik toplum” olma seviyesine ulaşmak için mücadele edilmesi gerektiğini belirten Dökmen, “Yetişkin” rolüne sahip bir toplum olmayı ümit eder. Kişilerarası sağlıklı iletişim kurabilmek için “çocuk- ana baba-yetişkin” rollerini yerine göre dengeli olarak kullanabilmek empati kurabilmek gereklidir. Eğitim, önce ailede başlar ve devam eder. Bu anlamda efsaneler, çocuğun yaşamına yansıtıldığı

davranışları, doğruları ve yanlışlarıyla farkındalık uyandırması açısından önemli bir role sahiptir. Türk efsanelerinde çocuk, ana baba rolleri, Dökmen'in tespitleri doğrultusunda ele alınarak şu alt başlıklar halinde incelenecektir:

1. Cezalandırıcı Ana Baba/Çocuk- Ana Baba

Üstün Dökmen, geleneksel toplumlarda “Çocuk rolü”nden “Ana Baba rolü”ne geçildiğini belirtir. Çocukların ailesinde gördüklerini taklit etmesi, kardeşi kendisine emanet edildiğinde ana babanın rolünü üstlenerek onu azarlaması hatta döverek terbiye etmeye çalışması toplumun, çocukla ana babalardan oluştuğunu gösterir.

Efsanelerde sık sık çocukların inatçılıkları, kendini beğenmişlikleri, söz dinlemezlikleri ve buna benzer pek çok olumsuz davranışları karşısında çevresindekiler Cezalandırıcı Ana Baba tavrı takınırlar. Genellikle çocuklar ya korkutularak ya da cezalandırılarak terbiye edilmeye çalışılır. Onu, eğitmek ve hareketlerini kontrol altına almak istenirken çocuğa daha küçük yaşlarda korku kültürü aşılanmış olur. Halk arasında, çocukların yapılması istenilmeyen davranışlarını engellemek için “Gür gür baba geliyor.”, “Taş olursun.”, “Ağzın eğri kalır.” gibi söylemler de efsanelerin inandırıcı kurgusuyla benzerdir. Efsanelerde üvey annesinden korkan çocukların ya da kaynanasından korkan gelinin ettiği dua/beddua sonucu, dönüşüm yaşadığı görülür. Konuya şu efsaneler örnek verilebilir:

Kumru efsanesinde, beş çocuklu ailenin annesi ölünce baba tekrar evlenir. Anne çocuklara bakmaz. Bir gün çocuklar yağ küpünden yağ almak isterken onu devirir. Üvey annelerinden korkan çocuklar “Allah’ım bizi kuş et!” diye dua eder ve kuşa dönüşürler. (Önal, 2013: 98). Efsanede, üvey anne tarafından cezalandırılma korkusu, çocukların kuş şekline dönüşerek sonsuz huzura kavuşma dilekleriyle son bulur.

Güvercin efsanesinde, su tulumunu suya kaptıran kız, üvey annesinden dayak yiyecek diye korkar. “Allah’ım beni kuş et de duk duk öteyim!” der ve duası kabul olur. (Önal, 2013: 99). Söz konusu efsanede de genç kız, üvey annesinden dayak yeme korkusuyla kuşa dönüşmeyi diler ve duası kabul olur.

İp ip kuşu efsanesinde, çok cadı bir kaynana vardır. Gelin de kaynanasından çok korkmaktadır. Bir gün dağa oduna giderler. Dağdan odun toplarken gelin ipi kaybeder. Arayıp bulamayınca “Allah’ım beni kuş yap!” diye yalvarır. Duası kabul olur ve kuş olup “İp, ip!” diye öter (Önal, 2013: 100). Üvey anne ile eş değerde tutulan kötü niyetli kaynanalar da gelinlerin kâbusu olur. Dağdan odun toplarken ipi kaybeden gelin, korkusundan dua edip kuşa dönüşerek kurtulabileceğini düşünür.

Söz konusu efsane örneklerinde, üvey anne ve kaynana, korkuya bağlı bir iletişim kurarak Cezalandırıcı Ana Baba rolünü sergilemektedir. Yağ küpünü deviren çocuklar, su tulumunu suya kaptıran kız ve ipi kaybeden gelin, bağlı oldukları ailelerinin yapacaklarından Allah’a sığınarak ettikleri

dua ile kurtulurlar. “Efsaneler, bilimin çok gelişmediği ve yaygınlaşmadığı dönemde insanların, çevrelerinde gördükleri birtakım oluşumların meydana geliş serüvenleriyle ilgili oluşturulan metinlerdir.” (Bakırcı ve Katı, 2023: 13). Efsanelerde kuşa dönüşen bireyler, somut örnekler olarak toplum yaşantısındaki hataları hatırlatıcı unsurlar olarak yaşatılırlar. Söz konusu efsanelerde, Cezalandırıcı Ana Baba'nın değil, Yetişkin olabilmenin önemi vurgulanır. Eğitimde gözdağı vermenin, bireyi korkutmanın yerini anlayış ve tolerans, dayağın yerini sevgi almalıdır. Bireyin karşılaştığı baskıdan kurtulmak için ettiği dualar ya da ana babanın böyle bir çocuktan sonsuza kadar kurtulmak için bir anlık ettiği beddualar, kahramanların çeşitli dönüşümlerinde can bularak olayların efsanelerle yaşamasını /yaşatılmasını sağlar. Efsaneler, çocuğun yetişmesinde ana babanın rolünün, hatta iyi bir eğitimin ne kadar önemli olduğunu, empati kurulması gerektiğini, beddua etmenin olumsuzluğunu anlatabilmek için kolektif bilinç dışının üretimleri olarak incelenmelidir. Suçların ve yanlışlıkların önüne geçebilmek için ileri görüşlü olunmalı ve mantıklı çözümler üretilmelidir.

Efsaneler, somut örnekler üzerine kurgulanan hikâyeler olup anlatıldığı coğrafyada ölümsüzleşerek o mekânı anlamlı kılar ve her anlatıldığında verilen mesaj, hafızalarda canlandırılarak bireye yol gösterir. Doğada var olan bütün canlıların, hatta cansız nesnelere üzerine kaydolunan yaşanmışlık hikâyeleri, insanoğlunun zihin/düşünce-kalp/duygu merkezinde enerji akışını sağlayıp harekete geçirerek olumlu davranış sergilenmesine yardımcı olur. Eğitici işlevlere sahip olan efsanelerden birisi şu şekildedir:

“Çınar, Nar ve Servi” adlı efsanede, ana-babasına karşı gelen gençler, saygısızlıkları yüzünden beddua ile ağaca dönüşürler. Kırım'da anlatılan bu efsanede; *“Deniz kenarında yaşayan bir balıkçı ile eşinin üç kızı vardır. Nar adlı ikinci kızın akli, fikri süslenmektedir. Güzel olmadığı ve yanakları kırmızı olmadığı için sürekli annesi ve babası ile kavga eden kızın tek hayali, yoldan gelen geçenlerin kendisine bakıp, onu hayranlıkla seyretmeleridir. Geçimsiz ve saygısız olan çınar, nar ve servi adlı üç kız, anne ve babası tarafından kargışlanır. Göklerden gelen bir ses, kızları arzularına göre cezalandırır. Çınar adlı kız çınar ağacına, servi adlı kız servi ağacına ve nar adlı kız da çehrayı çiçekli bir nar ağacına dönüşür. Herkes durup ona hayran hayran bakar, fakat hiç kimse yaklaşp da güzel çiçeklerini koklamaz. Çünkü onların kokusu olmaz. Meyvelerinin içi kıpkırmızıdır, fakat insanları doyurmaz, susuzluğunu gidermez.”* (Ergun, 1997: 817-818).

Efsanede, çocuğun değerler dünyasını oluşturmada ana baba rolünün önemli olduğu vurgulanır. Öğretilmeyen bilgi ve iyi örnek olunmadığı için oluşan bozuk kişilik yapısının cezasını çocuklar çeker. Ana baba, ortaya çıkan uygunsuz davranışların sebebini sorgulamadan ya da soruna çözüm aramadan çocuklarına beddua ederek onları cezalandırır. Söz konusu davranış şekli kolaya kaçmak, suçu üstünden atmak olarak da nitelendirilebilir. İstenmeyen davranışların sergilenmesini engellemek

ancak alınan tedbirler ve örnek davranışlarla mümkündür. Nar adlı kızın ana babasıyla sürekli kavga ederek onların bedduasını alması ve ağaca dönüşmesini konu alan efsane, kolektifin toplum bilincine ulaştırmak istediği yapıcı mesajları içerir. Beddua sonucu oluşan nar ağacının güzelliğine karşılık susuzluğu gidermeyen meyvesi, bireylere sembolik anlamda hatasını sorgulama ve eksiklerini tamamlama gereğini hatırlatır.

Dökmen, her insanın üç benlik durumu/günlük yaşamda sergilediği üç kişisel rolü olduğunu ifade eder. Buna göre bireyin, bulunduğu sosyal ortamlara göre önce Çocuk rolünü sergilediğini sonra Ana baba benlik durumunu elde ettiğini belirtir. En sonda ise bazı kişilerin yaşamında Yetişkin rolüne sıra geldiğini bazılarında ise hiçbir şekilde bu rolün dışarıdan gözlenecek şekilde sergilenmediğini belirtir (Dökmen, 2003: 205). Geleneksel yaşamda çocuklar, ana babasının eğitim anlayışını kabullenip örnek alarak büyüdüğüde aynı tarzı sürdürmeye çalışırlar. Farkındalığa varmadıkça asla yetişkin rolü sergileyemezler. “Çocuk-anababa etkileşiminin bulunduğu ortamlarda ise insanlar, birbirlerini anlamak yerine mevcut toplumsal hiyerarşiyi koruyarak örneğin birbirlerine emir vererek iletişimi sürdürürler.” (Dökmen, 2003: 194). Birbirini anlamaya çalışarak sağlıklı iletişim kurabilmenin yolu kendini eğiterek değiştirip dönüştürmekle başlar.

Efsanelerde, ana babanın çocuğa olan cezalandırıcı rolü dışında bazen de iki kardeşin/çocuğun birbirine ana baba rolünü oynadığı görülür.

Yusuçuk Kuşu efsanesinde, iki kardeş dağda kenger toplamaya çıkar. Küçük kardeş cebi delik olduğundan kengerleri düşürür. Ağabey, kardeşini kengerleri düşürdüğü için cezalandırır ve onu iter. Kafası taşa çarpan kardeş ölür. Ağabey ana babasına ne hesap vereceğini düşünüp üzülür ve dua ederek her ikisi de kuşa dönüşürler. Kuş olduktan sonra bile huzura eremeyen iki kardeş, ana baba korkusuyla kengerleri aramaya devam eder. Kardeşine ağabeyi “Yusuuf buluu!” diye seslenerek kengerleri bulup bulmadığını sorar.” (KK-1)

Efsanede ağabey, Çocuk-Ana Baba rolünü sergiler. Üvey annesinin karşısında Çocuk, kardeşinin yanında ise Ana-baba rolüyle yer alarak kardeşine kızıp onu cezalandırır. Ağabeyin kardeşinin hatasını telafi etmek yerine ona duyduğu öfke, sevgi ve merhamet duygularını köreltir. Çocuğun yetişkin rolü sergileyememe sebebi ailesinde gördüğü eksik ya da yanlış eğitimidir. Çocuk, başlangıçta ana/babadan gördüğünü uygular. Yetişkin olmayı seçmek bir başka deyişle bireyin beklediği fakat göremediği olgunluğa ulaşarak ideal örnek oluşturması, kendisini yetiştirmesiyle mümkündür. Herkes, olumlu davranışların beklentisi içinde olmasına rağmen karşısındakine olan davranışlarında nedense bu durumu göz ardı eder. Burada en büyük problem, akli kullanamamak ve hataları sorgulamamaktır. Aksi takdirde yüzyıllar geçse de aynı hatalar tekrarlanmaya ve aynı olumsuz insan tipi, hayatiyetini sürdürmeye devam edecektir. Yetişkin olamamayı “akli kullanma problemi” olarak ifade eden

Dökmen, şöyle der: “Akıllı kullanma problemine sahip kişiler, Anababa, Yetişkin ve Çocuk rollerini, Yetişkinin koordinasyonu altında yerine ve zamanına göre dengeli şekilde kullanamazlar. Akıl korkusu, insanların bireyselliklerinin, kendi akıllarını kullanma özgürlüklerinin kısıtlanması durumunda ortaya çıkar; akıllı kullanma problemine/akıl korkusuna sahip kişiler, Ana baba-çocuk iletişimine, dolayısıyla da bağımlı ilişkilere yönelirler.” (Dökmen, 2003: 200). Konuya şu efsane örnek verilebilir:

“Yusuŕçuk Kuşu” efsanesinin farklı bir varyantında, süt pişirirken sütü içmeye çalışan Yusuf’a annesi elindeki kepeçle vurup: “Sen kuş olup pırlayasın, bir daha gözüm görmeye!” diye beddua eder. O anda Yusuf kuşa dönüşür. Yüreği yanan anne pişmanlık duyup “Allah’ım beni de kuş eyle.” diye dua eder ve kuşa dönüşür. Her yerde oğlunu arayan anne: “Yusuuuf, gel, iç.. Yusuuuuf, gel süt iç.” diye ardından seslenir (Sakaoğlu, 2003: 183-184).

Efsanede, yetişkin rolü sergileyemeyen annenin, ettiği beddua sonucu pişmanlığı anlatılır. Bedduanın bir gün tutabileceği ve son pişmanlığın asla fayda etmeyeceğine dair mesajların verildiği efsanede, Çocuk rolü ile düşünmeden, aklını kullanmadan davranan anne, çocuğunun ve kendisinin ruhsal değişimine/gelişimine engel olur. Oğlu kuşa dönüştüğünde hatasını anlayarak pişmanlık duyan anne, beddua ettiği andaki hataya, hafızasında takılı kalarak bu pişmanlığı kıyamete kadar yaşamaya mahkûm edilir. Pişmanlığın, iş iştenden geçtikten sonra sorgulandığı olay, efsaneleşerek toplum arasında yaşamaya devam eder. Efsaneler, sözlü gelenekte yapıcı bir rol oynayarak kültürel bellekte nesilden nesile aktarılan kolektif bilinçdışının üretimleridir. Hatayı sorgulayarak tekrara düşmemek, geleceğe daha güvenle yol alan ideal insan/yetişkin insan tipi oluşturabilmek demektir.

Benzeri bir efsane şöyledir:

“Bacı Kardeş” efsanesi, Kaplıkaya köyüne bağlı Direkli Dağı yakınlarında birbirine yaslanmış gibi duran iki kaya parçası için anlatılır. Biri kız, diğeri erkek kardeş, dağa sakız toplamaya giderler. Akşama kadar dağ tepe dolaşır, topladıkları kengerleri çuvala doldururlar. Oğlanın sırtındaki çuvalın delik olduğunu ikisi de farketmez. Eve dönecekleri sırada abla kardeşinin çuvalının boş olduğunu görünce “Sakızları sen sakladın!” diyerek onu vurur. Zavallı çocuk yediği sopa yüzünden ölür. Kardeşinin ölümünden dehşete düşen kız ağlayarak Allah’a yalvarır: “Allah’ım kardeşimi ben öldürdüm. Beni de ya taş ya da kuş et de kurtulayım.” Allah, kızın duasını kabul eder ve iki kardeş taşa dönüşür. (Güler, 2000: 142).

Efsanede abla, Cezalandırıcı Ana Baba rolüyle kardeşini haksız yere suçlar, hatta önyargılı davranarak onun ölümüne neden olur. Ön yargılı davranış, akıl yoluyla kıyaslanmadan karar verilen düşüncelere bağlı eylemlerdendir. Kardeşinin ölümünden dolayı dehşete düşerek dua eden abla, kardeşiyle beraber taş kesilir. Efsaneler, yaşanan olayın kurgulanarak söylemlerle çeşitli varlıklarda can bulduğu edebî metinlerdir. Yetişkin, önyargısız bireylerin özendirilmesi, sağlıklı bir toplum için zorunludur.

“Küçükferyat ve Büyükferyat Dağları Efsanesi”nde Adana’nın Tufanbeyli ilçesi sınırları içinde bulunan Küçükferyat ve Büyükferyat dağlarında iki büyük aşiret yaşamaktadır. Aşiret beylerinin kızı ve oğlu birbirini sevmektedir Beyin oğlu kıza gücünü ispatlamak ister ve: “Ben seni istersem zorla alırım. Hiç kimse de engel olamaz.” der. Kız bu söze öfkelenir. Birbirlerini severken düşman olurlar. Birgün beyin oğlu kızın çadırını basar, erkek kardeşini öldürür ve kızı kaçıtır. Aradan zaman geçer, çocukları olur. Kız, çocukları öldürüp kafalarını torbaya koyar ve kocasına gidip intikamını aldığını söyler. O günden sonar beyin feryatlarıyla inleyen dağların ismi Büyükferyat ve Küçükferyat olur. (Şenesen Okuşluk, 2015: 22).

Efsanede gencin, sevdiği kıza gücünü ispat etmek için gösterdiği kaba, baskın davranışları ve buna içerleyen kızın yıllarca intikam duygusuyla yaşayıp doğan çocuklarını öldürerek kendini tatmin etmesi, Çocuk ve Cezalandırıcı Ana Baba rollerine örnektir. Kişisel hesapların, kin, nefret ve öfkenin değer yargılarını yıkıma uğratmasına izin verilmemelidir. Bu anlamda efsaneler, bireyin/toplumun hayatına rehberlik eden, duygu, düşünce ve hayallerini inancın gücüyle yönlendiren, oluştukları zaman ve mekânı anlamlı kılan anlatmaya dayalı türlerdir.

“Anababa-çocuk iletişimi şeklinde gözlenir hale gelen katı hiyerarşi ve akıl korkusu, masal kahramanlarımızı ve insanlarımızı imalı iletişime (örtük transaksiyona) yöneltmiştir (Dökmen, 2003: 203). Efsanelerde de yetişkinden yetişkine iletişim kurulmadığı zamanlarda dolaylı iletişim ya da saygısızlık, ters davranma, inatlaşma ya da karşdakini beddua ile cezalandırma şeklinde görülür. “Kahramanlar arasında Yetişkin-Yetişkine iletişim kurulmadığı için kahramanların birbirlerinin duygu ve düşüncelerini anlamaları, yani birbirleriyle empati kurmaları güçleşir.” (Dökmen, 2003: 194). Gelin Taşı” efsanesi, söz konusu iletişimsizliğin bir örneğidir:

“Giresun ile Şebinkarahisar ilçesi arasında Eğribel Sıradağları uzar. Sıradağların üzerinde bir yanı geline benzeyen taş yığınları yer alır. Bu taşların hikâyesine göre ağanın dillere destan güzel kızının gönlü bir çobana düşer. Kız, babasından habersiz delikanlıya haber yollar, gizli gizli görüşürler. Babası olanları duyunca çobanı dövdürüp salverir. Kızını da konağın üst katındaki odalardan birisine hapsedip ilk gelen dünürçüye verir. Kızını verdiği kişinin kendisi gibi zengin olduğuna baba çok sevinir fakat kız bu duruma hiç sevinmez. Babasının elini öpüp hayır duasını almaz. Bu duruma sinirlenen baba yaşlı gözlerle “Kızım taş ol!” diye beddua eder. Düğün alayıyla birlikte gelin taş olur. (Sakaoğlu, 2003: 19-20).

“Efsanelerin toplum düzenini koruyucu, toplumu iyiye yöneltici bir işlevi vardır.” (Yılar, 2005: 389). Efsanelerde büyüklere yapılan hürmetsizlik, ana-babaya saygısızlık bireylerin bedduayla cezalandırılarak taş kesilmelerine neden olmuştur. Efsanede baba, Koruyucu Ana Baba rolüyle kızının geleceği için en iyisini düşünmektedir. Fakat kız, babasının onu zengin ve hayırlı biriyle evlendirme kararına karşılık gönlünü bir

çobana kaptırır, gizlice onunla buluşur. Olayları duyan baba, Cezalandırıcı Ana Baba rolüyle kızını ve çobanı cezalandırır. Babasına küsen kız, bu davranışıyla çocuk, başkasıyla evlendirildiği düğün günü, babasının elini öpmeyerek Cezalandırıcı Ana Baba rolünü sergiler. Baba, kendisine yapılan saygısızlığa karşılık Koruyucu Ana Baba rolünden Cezalandırıcı Ana Baba rolüne geçerek kızına beddua eder. Kız, düğün alayıyla birlikte taş kesilir ve o anın yaşanılan yanlış tutumları, toplumun değer yargıları ve aile yapısı görsel unsurlarla hafızalara işlenir. Efsanede, iletişimsizliğin neden olduğu çatışma, bireylerin Yetişkin rolü sergileyememesinden kaynaklanır. Bu ve benzeri örneklerde hatalar dile getirilirken ya da ideal örnek oluştururken Yetişkin, olgun, ileri görüşlü ve anlayışlı bireyler olabilmenin önemi vurgulanır.

Konu, “Karakoyun” efsanesinden örnekle şu şekilde de değerlendirilebilir:

Çobanın biri Türkmen Beyi'nin güzelliği dillere destan kızına âşık olur. Kıza derdini kavalının yanık nağmeleriyle anlatır ve onun gönlünü fetheder. Gizli gizli buluşmaları, Bey'in kulağına gidince, Bey, çobanı yanına çağırıp bir şart koşar. Koyunlara bir hafta sadece tuz vermesini, aç susuz ahırda kapalı tutmasını, ardından dereye serbest bırakıp koyunları kaval çalarak su içmekten vazgeçirmesini söyler. Bunu başarırsa kızıyla evlenmesine izin verecektir. Bir haftanın sonunda ahırın kapısını açarlar. Ahırdan çıkan koyunlar suya doğru koşarken çoban kavalını çalmaya başlar. Kavalın sesini duyan koyunlar çok susamış olmasına rağmen su içmekten vazgeçer. Sadece içlerinden bir karakoyun dereye girip, dudaklarını suya değdirir. Ancak içmeden dereden çıkıp sürüye katılır. Çoban, beyin kızıyla evlenme şartını yerine getirir. Ancak bey, karakoyunun davranışının sebebini merak eder. Çoban: "Bu karakoyunun çok haşin bir anası vardı. Çevredeki tarlalara girer, oralara zarar verirdi. Bir gün onu tarlada yakalayınca fazlaca dövdüm. İşe bu karakoyun o zaman vakitsiz olarak dünyaya geldi; anası da doğumdan sonra öldü. Bunun için karakoyun benden intikamını almak istedi. Ama, o da kavalımın sesine uyup sürüden ayrılmadı." demiş (Sakaoğlu, 2015: 107- 109).

Efsanede kavalın sesi, nağmeleriyle güzelliği, iyiliği, dostluğu, sevgiyi mesajlayan, yetişkin rolünü tanımlar. Hatalar, dayakla terbiye edilemez. Çünkü doğrusu öğretilmeden verilen cezalar, yanlış tutumlar, yenilerinin oluşmasına neden olur. Karakoyunun, annesinin dayak yemesi sonucu ani doğumu, hayattan ansızın koparılan, itilen, ötekileştirilen, hatasından ders alması engellenen bireyleri temsil eder. İdeal/Yetişkin insan, hayatı olgunlukla karşılayabilmek, çevresindekilere doğru yolu gösterebilmek, eğitmekle mümkündür. Nitekim toplumda herkesin birbirine ihtiyacı vardır. Çobanın, Cezalandırıcı Ana Baba rolüyle geçmişte cezalandırdığı koyunun yavrusuna, bugün Bey'in kızını alabilmek için işi düşmüştür. Bireyin “terkedilen çocuk” olarak gereksinimlerinin karşılanmaması, bilmediği için cezalandırılması intikam alma ve kin tutma hissine sebep olur. Bu anlamda iyilik ve eğitim en vazgeçilmez kalkandır. Çobanın kavalının sesiyle ruha

dokunan “Lütfen yapma, etme!” dileği, insanı eğitirken kullanılması gereken Yetişkin bireyin davranışını sembolleştirir. Hayata birileri yüzünden öfke ve kin duyan, geçmişin acısını unutamayan bireyler, iyilik ve güzel sözle topluma yeniden kazandırılabilir ve sosyalleşebilir. Aksi halde yüksek sesle bastırılmaya çalışılan sesler, ağır bedeller ödetebilir.

Edebî metinler, yaşanan hayatın bir yansıması olup toplum yapısını yansıtmaktadır. Söz konusu efsane örneklerinde, toplumun dayak ve korkuya bağlı bir eğitim sunduğu, Cezalandırıcı Anababa rolünün çocuklara da kötü örnek oluşturduğu ve bireyler arasında çatışmaya yol açtığı tespit edilmiştir. Efsanelerde, toplumun her kesiminde yaş farkı gözetilmeden Cezalandırıcı Ana Baba rolünün yoğun bir şekilde tercih edilmesi, Yetişkin olabilmek için mücadele verilmemesi sonucunda, bireyi düşünmeden cezalandırma, beddualarla taş kesilme ya da kuşa dönüşme şeklinde somut örnekler oluşturmuştur. Bu anlamda efsaneler, taş kesime ya da çeşitli varlıklara dönüşüm hadiselerini aktarırken değer yargılarını sorgulayıp Yetişkin birey olabilmenin yollarını öğretmektedir.

2. Suça Teşvik Edici Ana Baba

Efsaneler, çocuk eğitimine dair bilgelikleri, çocuğun yanlış eğitiminin sonuçlarını, kaosa neden olan olaylarda ana-babanın rolünü de sorgulamıştır. Çocuk eğitimi, ailede başlar ve çocuk ana babasını taklit ederek öğrenme sürecine adım atar. Bu anlamda eğitimde ana-babaya düşen roller asla yadsınamaz. Yanlış, olumsuz davranışların sürdürülerek çocuğa kötü örnek olunması, yapılan hataların bireye geri dönüş ile bildirilmemesi olumsuzlukların çığ gibi büyümesine neden olur.

“Anamas Dağı” efsanesinde annesi tarafından hırsızlığa alıştıran çocuk, yıllar sonra yol kesip adam soyan bir eşkiya olur. Yakalanınca asılmakla cezalandırılır. Asılacağı zaman “Yâ Rabbi beni asma, anamı as.” diye dua eder, duası kabul olur ve asıl suçlunun çocuğun anası olduğuna karar verilir. Bugün çocuğun eşkiyalık yaptığı dağlara “Anamı as”tan gelen Anamas adı verilir.” (Sakaoğlu, 2003: 107).

Efsanede, çocuğunu hırsızlığa alıştıran annenin, ahlaki değerlerden yoksun olma sebebi, kendi ailesinin yanlış eğitimiyle açıklanabilir. Her çocuk öncelikle, anne babasını taklit ederek öğrenir. Annenin değerler eğitiminden yoksun olarak geçen çocukluğu, onun kendi çocuğunu da aynı hatalarla yetiştirmesine neden olmuştur. Çocuğun, cezalandırılacağı sırada annesini suçlaması, sorunun asıl kaynağına olan farkındalığına işaret eder.

Efsanenin farklı bir varyantında ise annenin, çocuğunu uyarmaması ve onu doğruya yönlendirmemesi dikkatlere sunulur:

Eski zamanlarda Yörükler, Beyşehir Gölü’nün güney sınırını oluşturan Anamas Dağları’nda çadır kurar. Bu Yörüklerin arasında bir yetim oğlan ile anası yaşamaktadır. Anasına bakmaya çalışan yetim oğlan, zamanla eve hakkı olmayan şeyleri getirmeye başlar. Çocuk büyüyünce yörenin en korkulur eşkiyası olur. Bir gün yakalanır ve Kadı ona idam cezası verir.

Çocuk, Kadı'ya şöyle der: "Kadı efendi beni asmayın. Ben çocukken anam n'ettimse ses etmedi... Eve getirdiğimi haram mı helal mi demeden yedi. Bana doğruyu, yanlış göstermedi. Bu yüzden beni değil 'anamı as'ın. Kadı eşkiyayı haklı bularak onu değil anasını asmış. Böylece bu dağların adı Anamas kalmış." (Sakaoğlu, 2009: 94).

Efsanede, annenin çocuğuna güzel ahlak ve erdemleri öğretmediği gibi çocuğunun hatalı davranışlarına ses çıkarmaması, onun da suça ortak olduğunu gösterir. Aile, çocuk için okul öncesi ilk eğitimini aldığı yerdir. Sosyal hayatta kendini birey olarak ifade etmeye çalışan herkes, aileden aldığı kültürel ve ahlaki değerlerle toplumda bir yer edinir. Her birey, kendine ve yaşadığı topluma karşı düzeni korumakla görevlidir. Görülen yanlışla ses çıkarmamak kurulu düzenin dengesini bozmaktır. Nitekim çocuk, Kadı'nın kendisini cezalandıracağı kaygısıyla farkındalığa varır. Sağlıklı bir toplum için "bana neci, neme lazımcılık"tan kurtulmak ve her yenilen lokmanın kaynağını sorgulayarak değerlere sahip çıkmak gerekir.

Efsaneler arasında sadece bir örneğine rastlanılan Suça Teşvik Edici Ana Baba, ailede verilen değerler eğitiminin önemini vurgular. Ahlaki değerlere sahip olamadan yetişen çocukların kurduğu aileler, suç yumağı haline gelmeye devam eder. Eğitim, farkındalık ve değerlere sahip çıkmak suçun sarmaşık misali çoğalmasına engel olarak sağlıklı bireylerin yetişmesine yardımcı olur.

3. Koruyucu Ana Baba

Halk arasında ana babanın görevi, çocuğunu korumak, ona doğru yolu göstermek hatta hata yaptığında dahi yapıcı olarak onu topluma kazandırmak için mücadele etmektir. Efsanelerde rastlanan Koruyucu Ana Baba rolünün örnekleri şu şekildedir:

Koruyucu Ana Baba'nın ilk örneği, halk arasında evladının iyi kötü her anında yanında olan onu destekleyen, Rehberlik Eden Ana Baba'dır.

Sarıkız efsanesinde Sarıkız, Çanakkale iline bağlı Ayvacık'ın bir köyünde ailesi ile yaşarken, küçük yaşta annesi vefat eder. Babası Sarıkız'a "biliyorsun anneni çok severdim, burada çok hatırası var, anneni unutmam zor oluyor, buradan göçelim der." ve Kaz dağlarının eteğindeki Güre köyünün yakınlarında bulunan Kavurmacılar köyüne yerleşirler. Burada çobanlık yaparak geçimlerini temin ederler. Köyün yaşlıları, gençleri Sarıkız'ın babasına akıl danışır, onun ermiş olduğunu düşünürler. Aradan yıllar geçer baba hacca gider. Köyün delikanlıları, Sarıkız'a talip olurlar. Sarıkız hiçbirine ilgi göstermeyince bunu gurur konusu yapan delikanlılar ve Sarıkız'ın güzelliğini kıskanan kadınlar Sarıkız'a iftira atarak erkeklerle gönül eğlendirdiğini yayarlar. Baba, hacdan dönünce olanları öğrenir, kızını öldürmek için dağa götürür ve kıyamayıp yabani hayvanlara yem olarak bırakır. Sarıkız yanına aldığı kazlarla orada yaşamaya devam eder. Bir süre sonra dağlarda kazları olan bir kızın darda kalanlara yardım ettiğini duyup kendi kızı olduğunu düşünerek onu görmeye gider. Kız, babasına hürmet eder

abdest suyu olarak deniz suyu verir. Babası tuzlu olduğunu söyleyince ona buz gibi tatlı su verir. Baba, kızının erdiğini anlar ve o sırada siyah kara bir bulut gökyüzünü kaplar, Sarıkız kaybolur. Babası, kızının erdiğine, sırrının açığa çıkması nedeniyle de kaybolduğuna kanaat getirir. O da üzüntü ile tepelerde dolaşırken bugün “Baba Tepe” denilen yerde ölür. Yöre halkı Sarıkıza ve babasına dağın yassı taşlarını üst üste koyarak mezar yaparlar. Sarıkızın mezarının olduğu tepeye “Sarıkız Tepe”, babasının bulunduğu tepeye “Baba Tepe” derler (İlhan, 2014: 71-72).

Kızı hakkında atılan iftiralara karşılık onu öldürmek için dağa götüren babanın, ona kıyamayıp onu öldürmekten vazgeçmesi, Koruyucu Ana Baba rolüne örnektir. Halkın, ermiş olduğuna inandığı baba, evladına duyduğu derin sevgi ve sezgilerinin gücüyle onun günahsız olduğuna kanaat getirir. Nitekim genç kız da kerametini babasının yanında ifşa ederek suçsuz olduğunu ispatlar. Anne baba için evladı, kırk yaşına da gelse her zaman çocuktur. Çocuğun bireyleşme sürecini tamamlayabilmesi için yaşayarak hayatı tecrübe etmesine fırsat verilmeli, ona güvenilmelidir. Aile bağlarının güçlü olması, sağlam binaya hiçbir şeyin zarar verememesi demektir.

Efsanelerde, yetişkin olabilmenin önemi ve ideal insanın diğerlerinin ruhsal gelişimine olan olumlu etkileri ele alınır. Böylece sağlıklı iletişimin kurulması ve değerlerin süreklilik kazanarak kültürel kodların ölümsüzleşmesi hedeflenir.

Vaktiyle bir tarlada iki kardeş çalışmaktadır. Biri bekâr, diğeri evlidir. Yemek vakti gelince evli kardeş bekâra, yemeğini yemesini, zahireyi kendisinin bekleyeceğini söyler. Bekâr gidince evli olan düşünür: “Kardeşim evlenecek onun daha çok ihtiyacı vardır.” diyerek kendi buğdayından bir kot alıp kardeşinin payının üzerine koyar. Evli kardeş yemeğe gittiğinde bekâr kardeş düşünür: “Ben bekârım kardeşimin çoluğu çocuğu var. Onun daha çok ihtiyacı vardır.” diyerek kendi buğdayından alıp kardeşinkine koyar. Bu durum Tanrı’nın hoşuna gider. Onlara nida gelir: “Ey kardeşler, nizam terazisi sizin tarlanızda kurulacaktır.” denir. Aradan zaman geçer kardeşler veraset kavgasına düşerler. Kavgalarını duyan taş dile gelir: “Ey kardeşler dünya bana kaldı mı ki size kalsın. Ben de vaktiyle sizin gibi bir insandım. Ektim, biçtim çoluk çocuk sahibi oldum ve öldüm, toprak oldum. Beni aldı tandır yaptılar tam kırk sene tandırda hizmet ettim. Sonra ev yıkıldı, tandır söküldü beni dışarı attılar. Senelerce orada kaldım. Sonra aldı duvar yaptılar. Kırk senedir de bu duvarda taş olarak duruyoruz.” Bunun üzerine kardeşler kavgalarına son verir. İman ederek bir daha kavga etmeyeceklerini söylerler (Seyidoğlu, 1985: 164).

Efsanede, iki kardeşin başlangıçta birbirini düşünerek hareket etmesi, onların dürüstlüğünü gösterir ki bu durum, Tanrı’nın da beğenisini kazanarak ödüllendirilmelerine vesile olur. Hayat bir döngü üzerine kuruludur. İyi düşünmek bu çarkın sağlıklı bir şekilde ilerlemesini sağlar. Nitekim kardeşlerin Koruyucu Ana Baba rolüyle birbirine sahip çıkması, adâlet duygusunu taşıması, ideal örnek olduklarını gösterir. Fakat mantık ve

gönül ile birleştirerek karar veremediklerinde Çocuk rolüyle kavga ederek karşımıza çıkarlar. İyi niyetlerini kaybederek kavga eden kardeşleri farkındalığa çağıran tandır, “dünya kimseye kalmadı, kalmaz!” mesajıyla inancın ve erdemlerin önemini hatırlatır. Tandırın dönüşümü, ölümün yeni bir başlangıç olduğunu gösterir. Bütün canlılar birbirine muhtaç olup, herkes/her şey birbirinin varlığına katkıda bulunur. Kültürel ve ahlaki kodları içeren efsaneler, anlamlı ve dönüştürücü mesajlarıyla bireyin ve toplumun ruhsal gelişimini sağlar. Önceden insan olan tandır, görüp geçirdiği aşamalarda dünyanın geçiciliğine, iyiliğin hayatın kaynağı olduğuna değinerek iki kardeşe rehberlik yapar. “Efsaneler sadece halk bilimi alanında değil aynı zamanda kişisel gelişim alanında da bireylerin gelişmesinde, farkındalığını kazanmasında, kendilik ve biz bilincini keşfetmesinde önemli bir yere sahiptir.” (Yay, 2023: 60). Efsanelerde, yetişkin olabilmenin önemi ve ideal insanın diğerlerinin ruhsal gelişimine olan olumlu etkileri ele alınır. Böylece sağlıklı iletişimin kurulması ve değerlerin süreklilik kazanarak kültürel kodların ölümsüzleşmesi hedeflenir.

Efsanelerde görülen bir diğer Koruyucu Ana Baba örneği halkı/milleti için mücadele eden, haksızlıkları cezalandıran kahramanlardır. Bireylerin hayatta karşılaştığı zorluklar onun bireyleşim sürecinde etkili rol oynar. “Kahramanların hemen hepsi başlangıçta Uslu Çocuktur. Sonra bir derebeyinin ya da ağanın zulmüne uğrarlar. (Diğer bir ifadeyle otoriter Anababa'nın hışmına uğrarlar.) Bu baskı, Uslu Çocuk olan kahramanımızın Asi Çocuk olmasına yol açar. Artık kahramanımız otoriteyle mücadele eden Asi Çocuk'tur. Bir süre sonra ise Anababa rolüne geçmesi kaçınılmazdır; çünkü derebeyini/ağayı cezalandırması ve halkı koruması gerekmektedir.” (Dökmen, 2003: 222). Köroğlu da uslu çocuktan asi çocuğa doğru bir gelişim gösterir. Halka karşı Koruyucu Ana Baba rolündeyken babasının gözlerine haksız yere mil çektiren halkı ezen Bolu beyine karşı Cezalandırıcı Ana Baba rolünü üstlenir. Halkın geleceğine umut olan ve babanın “Oğlum bir gün intikamımı alacak.” duygularıyla bel bağladığı Köroğlu bir anda efsaneleşerek büyük bir değişim yaşar. Haksızlığa uğrayanların sesi olup Çamlıbel'den adaleti haykıran Köroğlu, kendisi gibi düşünenlerle çoğalarak hakkı arar (Ekici, 2004: 133-138).

Efsanelerde en çok yer alan Koruyucu Ana Baba örneklerinden birisi de ata/evliya kültürüdür. İslamiyet öncesi atalar kültürü, İslâmiyet sonrasında evliya kültürüne dönüşmüştür. Ata/evliya mezarlıklarının ziyaret edilmesi, ata/evliya ruhlarını memnun etmek ve onların yardımını halkına ulaştırabilme dileğidir. “Eski Türklerde, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata/baba, otoriteye, gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını ve büyümesini sağlardı.” (Kalafat, 1995: 69). Bu yüzden halk tarafından atalara ait mezarlar kutlu sayılır, ata mezarlıkları ziyaret edilerek dualar edilip kurbanlar kesilir. “Asya Hunları, Tabgaçlar ve Gök-Türkler çok kere kutsal mağaralar önünde

atalarının ruhlarına kurban sunarlardı. Ölmüş büyüklere tâzim, atalara saygı 'baba hukuku'nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Bunun sosyal ve iktisadi şartlar dolayısıyla eski Orta ve Kuzey Asya kavimlerinde bulunabileceği hakkında din tarihi araştırmacılarının düşünceleri Türkler yönünden tarihi kayıtlarla kesinleşiyor." (Kafesoğlu, 1987: 92). Halk arasında apa, ata, arvak, arbak, anrak, arbak, tös gibi adlar verilen ata ruhlarına Kars'ta hürmet gösterilmesinin ata sağsa "Atanın başı için" ya da ata ölmüşse "Atanın ruhu için" gibi sözlerle ona bağlı dilenen bir dileğin yerine getirilmesinin gerektiğine inanılır (Kalafat, 1995: 69). Efsanelerde ata/evliyaların, Koruyucu Ana Baba rolüyle halkına sahip çıktığı, yol gösterdiği dinî, ahlaki duyguların ve erdemlerin önemine vurgu yapıldığı görülür. Konuya şu örnek verilebilir:

Mehmet Baba efsanesinde IV. Murat, şeyh Mehmet Baba'yı ziyaret ederek Bağdat seferi öncesi kendisine ve ordusuna duasıyla yardımcı olmasını ister. O da dua edeceğini fakat yanında bir düşman kellesi getirmesini söyler. IV. Murat Bağdat'ı kuşatır, günlerce süren savaş sonrası ordu zor durumda kalır, neredeyse düşmana teslim olacaktır. O sırada Mehmet Baba, talebelerine ders vermektedir. Aniden dersi yarıda bırakır ve arpa tarlasına giderler. Arpa başaklarını ellerinde ovdurup Bağdat'a doğru üflemelerini söyler. Osmanlı ordusu bir anda güç kazanır ve sonunda savaşı kazanır. Savaş sonrası Mehmet Baba'yı ziyaret eden IV. Murat ona sitem ederek hiç yardım etmediğini söyler. Fakat şeyh, düşman kellesinin gözkapaklarını kaldırmasını söylediğinde gözlerinin arpa kılıçlarıyla dolu olduğunu görerek söylediklerine pişman olup ondan af diler (Alptekin, 1993: 26-27).

"Bazı masallarda, kahramana nasıl davranması gerektiğini söyleyen İhtiyar Bilge ile kahraman arasında Çocuk-Anababa etkileşimi vardır. Her şeyi bilen fakat nereden bildiği belli olmayan İhtiyar Bilgeler, kahramanları kollayan Koruyucu Anababalardır." (Dökmen, 2003: 192). Efsanede Mehmet Baba, Koruyucu Ana Baba rolüyle, dualarıyla IV. Murat'a yardım eder. Savaşta zor anlar yaşayan IV. Murat ise kendisine dua etmediğini düşünerek Mehmet Baba'yı sorgular ve çocuk ana baba rolünü sergiler. Koruyucu Ana Baba ileriye gören, olabilecekleri önceden öngörerek eğitici ve öğretici özelliğe sahiptir. Nitekim IV. Murat'ın düşünmeden yaptığı/yapacağı suçlamaları önceden tahmin eden Mehmet Baba, önlemini alarak IV. Murat'a hatalı düşündüğünü ispat eder. Mehmet Baba, savaş sonrası IV. Murat'tan, yanında getirmesini söylediği düşman kellesinin göz kapağını kaldırarak duası sayesinde düşmanın gözlerine buğday kılıçlarının saplanarak kör olduğunu ve bu şekilde savaşı kazandıklarını söyler. Mehmet Baba'nın karşısında Suçlu Çocuk rolüyle görülen IV. Murat, hatasını anlayıp Şeyh'ten af diler. Efsanede, IV. Murat'ın bir diğer rolü, Koruyucu Ana Baba'dır. Şeyh'in duasını alarak Bağdat'ı kuşatma kararını alan, halkı adına mücadele ederek kutsal ülküyü gerçekleştiren, canını hiç düşünmeden ümmetine feda eden IV. Murat, Koruyucu Ana Baba rolüyle karşımıza çıkar. İnsanoğlu hayatı boyunca farklı rolleri sergiler. Olumsuz davranışlarının sebebi aklın

merkezinden uzaklaşmasıdır. Bireyleşme yolculuğunu tamamlama gayreti içinde olan bireyin başarısı, yetişkin olabilmeyi öğrenmekle başlar.

Hamza Baba efsanesinde de ata/evliya kültünün önemi ele alınır:

Osmanlı-Rus savaşını konu alan efsanede, Rusların Bingöl'den Elazığ'a gelememesi, Hamza Baba'nın uzattığı bastonun Rus askerlerinin göğsüne ulaşmasıylaadır. Bingöl'den top sesleri işitilmeye başlandığı zaman medrese hocasının sözleriyle bastonunu Bingöl'e doğru uzatan Hamza Baba, Rus askerlerinin Bingöl'ü geçip Elazığ'a ulaşmasını engellemiştir (Alptekin, 1993: 28).

Türk milleti tarih boyunca, savaşçı kahramanlarının ve Koruyucu Ana Baba'ların duaları, olağanüstü yardımlarıyla mucizeler yaşamıştır. Osmanlı hükümdarı Yıldırım Beyazıt ve askerlerinin sefer dönüşü mola verdiği sırada karşılaştıkları Ana Sultan, Koruyucu Ana Baba'nın bir diğer örneğidir:

Yıldırım Beyazıt, bir sefer dönüşü askerleriyle birlikte mola verir. Bu esnada yakınlarda bulunan bir kadın, yorgun olan askerlere su ikram eder ama suyun içerisine saman çöpleri de atar. Kadının bu yaptığını Yıldırım Beyazıt fark eder ve kadına kızarak: "Niye böyle yaptın?" diye sorar. Kadın da: "Suyun içine saman atmasaydım, askerler soğuk suyu bir anda içecek ve hasta olacaklardı" der. Kadının verdiği bu cevap, Yıldırım Beyazıt'ın çok hoşuna gider. Yıldırım Beyazıt bu hoşnutluğunu kadına, "Ana Sultan" ismini koyarak gösterir. Hükümdarın övgüsünü alan kadın halk nezdinde de itibar görür. Kadının ölümü üzerine mezarına türbe yaptırılır ve Ana Sultan namıyla anılan bu kadının türbesinde ziyaretçi eksik olmaz (Yakın, 2017: 84).

Efsane örneklerinde ulu kişilerin, ata/evliya ruhlarının dışında toplum içinde ailesi, evladı, halkı için Koruyucu Ana Baba rolünü sergileyen kişi ve kahramanlara rastlanır. Konuyla ilgili efsane örnekleri oldukça fazladır. Türk milleti yüce Allah'ın yardımı, ulu kişilerin, evliyaların duası ve Anadolu'nun bağrından kopan kahramanlarının koruyuculuğuyla bu kutsal topraklara sahip olmuştur. Efsanelerin dinî, inandırıcı özellikleri onu okuyan/dinleyen kişilerin anlamlandırdığı mesajlarla yapıcı, değiştirici ve dönüştürücü niteliklere sahip olmuştur. Efsanelerde yer alan ulu kişilerin yol göstericiliği, kahramanların fedakârlıkları, ana babanın merhameti simgesel anlamlar kazanarak manevî anlamda kutsal gerçekliklerin ve değerlerin kültürel bellekte ölümsüzleşmesini sağlar.

Sonuç

Edebî metinler, toplum yapısını, değerlerini, inanışlarını vb. ortaya koyan, bireyin kendini izlediği aynalardır. Bu anlamda kolektif bilinç dışının aktarımı olan efsaneler, geleneklerin ve kültürün muhafaza edildiği bellek depoları olup toplum hayatının çeşitli insan tiplerini sergileyerek doğru rolün örnek alınmasını sağlar. Aidiyet ve kimlik anlayışı açısından olduğu kadar eğiticilik işlevine sahip olan efsaneler, ders verici örneklerle doludur. Efsaneler incelendiğinde toplumda Cezalandırıcı Ana Baba, Suça Teşvik Edici Ana Baba ve Koruyucu Ana Baba, rollerinin örneklerine rastlanır. Suça

Teşvik Edici Ana baba örneği bir tane olup Dökmen'in üzerinde durduğu Çocuk Ana Baba ve Cezalandırıcı Ana Baba örnekleri efsanelerde oldukça fazladır. Efsanelerde görülen yaş, meslek ve kültür farkı gözetilmeksizin bu olumsuz davranış sergileyen kişilere toplum yaşantısında da rastlanmaktadır. Efsanelerdeki olay örgüsünde görülen taş, kuş vb. dönüşüm örnekleri, toplumda Yetişkin insan tipinin eksikliğine, kendini sorgulamayan, gelenekçi eğitim anlayışını taklit ile yaşatan toplum yapısına işaret etmektedir.

Bireyleşme yolculuğunda bireyin kendisini ve çevresini dönüştürebilmesinin yolu, ideal insan olabilmek/yetişkin rolü sergileyebilmekten geçer. Sağlıklı iletişim kurabilmek ve örnek tutum ve davranışlar sergileyebilmek için yetişkin olabilmenin özendirilmesi gerekir. Yetişkin olma, bireyleşme sürecini tamamlayan olgun insan tipidir. Psiko-sosyal hayatın bir bölümünü, kısa fakat anlamlı hikâye örgüsünde aktaran efsaneler, tabiattaki canlı cansız bütün varlıkların anlam kazanmasını sağlar. Birey, yaşandığına inandığı somut örneklerle değerler eğitimini edinir. Tespit edilen efsane örneklerinde, Çocuk Ana Baba ve Cezalandırıcı Ana Baba'nın neden olduğu eğitim yanlışlıkları ve sağlıklı bir toplum için kolektif bilinçdışının bireye verdiği mesajlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. Korku/korkutmaya dayalı eğitim yanlıştır.
- b. "Dayak, cennetten çıkmadır." gibi sözlerle sık sık dayağa başvurarak çocuğu dayak arsız yapmanın eğitimde yeri yoktur.
- c. Cezalandırmanın sıklığı ya da derecesi, çocuğu azdırarak şiddet eylemine maruz bırakabilir.
- ç. Çocuk, büyüklerinden ne görürse onu uygular. Taklit bir öğrenme yoludur. İdeal/yetişkin örnek oluşturarak eğitime ve yönlendirme önemlidir. Bu anlamda görerek öğrenme sürecinde ideal örnekler ile bireyi iyiye, güzele ve doğruya teşvik ederek özendirme yapıcı rol oynar.
- d. Sorunları çözüm sürecinde bireye farklı bakış açıları kazandırmak ve olumlu düşünceyle yaklaşım şarttır.
- e. Çatışmaların en temel sebebi, önyargılı davranışlardır.
- f. Duygu ve düşünceleri söze ve eyleme dönüştürmeden önce akli ve gönlü dengeli kullanabilmek gerekir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat havzası efsaneleri (metinler)*. Antakya: Kültür Ofset.
- Bakırcı, N. – Katı, Y. (2023). Anadolu efsanelerinin on kök değer açısından incelenmesi. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 32, 13-32.
- Baysal Yurducul, N. (2023). Kültürel belleğin tazelenmesi: Türk dünyası efsanelerinde tufan simgeçiliği. *Folklor Akademi Dergisi*, 6(2), 649- 664.
- Dökmen, Ü. (2003). *İletişim çatışmaları ve empati*. Konya: Sistem.

- Ekici, M. (2004). *Türk dünyasında Köroğlu (ilk kol) –inceleme ve metinler-*. Ankara: Akçağ.
- Ergun, M. (1997). *Türk dünyası efsanelerinde değişme motifi*. C. II, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güler, M. (2000). *Harput efsaneleri*, Elazığ: Eleskav.
- İlhan, F. (2014). *Efsane ve mitlerin işlevleri ve modern toplumdaki yansımaları: Sarı kız efsanesi örneği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk bozkır Kültürü*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Şenesen Okuşluk, R. (2015). *Adana efsaneleri*. İstanbul: Heyamola.
- Önal, M. N. (2013). *Muğla efsaneleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Sakaoğlu, S. (2003). *101 Anadolu efsanesi*. Ankara: Akçağ.
- Sakaoğlu, S. (2009). *Efsane araştırmaları*. Konya: Kömen.
- Seyidoğlu, B. (1985). *Erzurum efsaneleri (Erzurum'da belli yerlere bağlı olarak derlenmiş efsaneler üzerinde bir inceleme)*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Yakın, S. (2017). *Kütahya efsaneleri*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yay, Z. D. (2023). *Kişisel gelişim bağlamında efsaneler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Semineri.
- Yılar, Ö. (2005). Mit-efsane ve eğitim. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 383-392.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Perihan Altaca, Elazığ 1934, Elazığ, İlkokul Mezunu, Ev Hanımı. (Görüşme: 12.06.2019)

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir. / Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.